

А. ҚУРОНБЕКОВ

**АЛИШЕР НАВОЙНИНГ
«ХАМСА» ДОСТОНЛАРИДА
РАМЗ ВА ТИМСОЛЛАР**

ТОШКЕНТ

Қуронбеков А.

Алишер Навоийнинг “Хамса” дostonларидаги рамз ва тимсоллар. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2015. – 228 б.

“Алишер Навоийнинг “Хамса” дostonларидаги рамз ва тимсоллар” монографияси “Ф-1-135 Алишер Навоий асарлари конкордансининг илмий-услубий тадқиқи” фундаментал илмий лойиҳа доирасида амалга оширилди. Бу монографияда “Хамса” дostonларида энг кўп учрайдиган айрим рамз ва тимсоллар конкорданс асосида луғавий ва мажозий маънолари намуна сифатида талқин қилинган. Монография бўлажак Алишер Навоий асарлари бўйича конкорданс асосида тадқиқот олиб боровчилар учун ва ўқувчиларнинг кенг оmmasига мўлжалланган.

*Тошкент давлат шарқшунослик институти Кенгаши
томонидан нашрга тавсия этилган (2015 йил 27 ноябрдаги
3-сон баённомаси)*

© Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2015.

МУҚАДДИМА

Алишер Навоийнинг асарлари бўйича тадқиқотлар шоир замонидан бошлаб ўрганиб келинган ва бундан кейин ҳам ҳар бир янги авлод унинг асарларини қайтадан ўзи учун кашф қилса керак. Чунки унинг асарларидаги маънолар олами ер остига кўмилган етти қаватли хазина хоналарига ўхшайди. Бу хоналарнинг ҳар бир қавати эшиклари очилганда кўз ўнгимизда турли дурру-жавохирлар, зару-зеварлар, лаълу-ёқутлар намоён бўлади. Бу хазина туркий тилининг ва унинг меросхўри ўзбек тилининг битмас-туганмас бойлиги.

Алишер Навоий тилидаги бу бойликнинг қатламларини бирма-бир очиш учун биринчи навбатда Алишер Навоий асарларининг конкордансини тузиш талаб қилинарди. Бизнинг асримиздан олдин тадқиқотчиларда конкорданс тузиш имконияти чекланган эди. Негаки конкорданс тузиш баъзилар ўйлаганидек жўн вазифа эмас.

Конкорданс тузиш учун аввал асарларнинг танқидий матнини тузиб чиқиш керак. Шунини таъкидлаб айтиш керакки, Навоий асарлари тадқиқотлари бўйича юзлаб асарлар ва минглаб анжуманлар ўтказилгани билан оддий мукаммал асарларининг танқидий матни ҳали ҳануз тузиб чиқилмаган. Тўғри, Алишер Навоий асарларининг мукаммал тўплами нашр қилинди, лекин булар танқидий матн эмас, балки асарларнинг араб алифбосидан кирил ва лотин алифбосига ўгирилган транслитерацияси холос. Бу ўз даври учун ўта катта иш, лекин ҳали тўлиқ танқидий матн тузилди дегани эмас. Фақат “Хамса” дostonларининг баъзилари Порсо

Шамсиев томонидан ҳақиқий танқидий матни тузилиб, араб алифбосида чоп қилинган.

Конкорданс тузиш учун шоир асарларининг ё асл нусхадаги ёзувида, яъни араб алифбоси асосида ёки унинг халқаро лотин ёзувидаги транскрипцияга ўтирилган матнларни тайёрлаш керак бўлур эди. Араб алифбосидаги ёзув ҳозирги замон тадқиқотчиларининг кўпчилиги учун ўқиш ва тушуниш қийин кечгани учун, қолаверса, дунё миқёсида ҳозирги кунда лотин алифбоси энг кенг тарқалган ёзув тури бўлганлиги учун конкорданс тузишга матнни халқаро лотин алифбоси асосидаги транскрипцияга ўтириш маъқул кўринди. Халқаро лотин алифбосидаги конкорданс асосида тадқиқот олиб бориш ҳам ҳозирги ўзбек тадқиқотчилари, ҳам бутун дунё тадқиқотчилари учун бирдек муяссар бўла олади.

Алишер Навоий “Хамса”сининг конкордансини тузишда тадқиқот гуруҳи аъзолари айнан мана шу иккинчи усулни танлашни маъқул топишди. Чунки Алишер Навоий фақат ўзбек халқининг шоири эмас, балки дунё шоири, у қолдирган бой маънавий меросдан бутун олам халқи баҳраманд бўлиши керак. Иккинчидан, нафақат ўзбек тадқиқотчилари, балки бутун дунё тадқиқотчилари бош кўшиб Навоий асарларининг бадиияти, ғоявий олами, тил бойлиги ва энг муҳими, унинг ҳозирги давр олам аҳлига қолдирган маънавий мероси ўрганилса, бундан ҳамма манфаатдор бўлур эди.

Навоий асарларини халқаро лотин алифбоси асосидаги транскрипцияга ўтказиш бу осонликча амалга ошириладиган иш эмас. Бу ишни амалга оширмақчи бўлган тадқиқотчи араб алифбосида ёзилган кўлёмани ўқий олиши, Ўрта аср бадиият

илмидан хабардор бўлиши, араб, форс, ўрта аср туркий тилини мукаммал билиши, Навоий замонидаги қабул қилинган туркий тилининг фонетик ва фонологик тизимидан бохабар бўлиши, тилшуносликнинг илмий асосларини мукаммал эгаллаган теран билимли илмий тадқиқотчи бўлиши талаб қилинади. Негаки араб алифбосида, маълумки, қисқа унлилар ёзилмайди. Уларнинг қайси ўринда қайси унлилари тўғри келишини матн бўйича аниқлаш керак.

Буни аниқлаш учун ўша давр тил хусусиятларини мукаммал эгаллаган мутахассис бўлишдан ташқари, аруз илмидан ҳам хабари бўлиши керак. Масалан, “Хамса”нинг “Ҳайрат ул-аброр” достони “сарийи мусаддаси матвий” вазнида, “Фарҳод ва Ширин” достони “ҳазажи мусаддаси мақсур” ва унинг зиҳобларида, “Лайли ва Мажнун” достони “ҳазажи мусаддаси ахраби мақбузи маҳзуф” ва унинг зиҳофларида, “Сабъаи сайёр” достони “хафифи мусаддаси махбуни мақсур” ва “Садди Искандарий” достони “мутақориби мусаммани мақсур” вазнида ёзилган.

Ҳар бир дostonни конкордансга тайёрлашдан олдин матнини вазнга солиб тақтиъ қилиб ўқиш керак. Бундан кўзланган мақсад иккита: биринчидан, ҳар бир сўз таркибидаги унлиларнинг узун қисқалиги аниқланади, иккинчидан, матнни нашрга тайёрловчилар томонидан нотўғри ўқилган ёки маъносини тушунмай нотўғри ёзилган сўзлар аниқланади. Шуни айтиш керакки, дostonларни конкордансга тайёрлаш жараёнида юзлаб бундай сакталиклар аниқланди ва тўғриланди. Дostonлар матнида ҳар бир қўйилган хато бу асарнинг чеҳрасига тушган қора доғ бўлиб, Алишер Навоийдек улуғвор сиймонинг шаънига ҳечам тўғри келмайди.